

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПРОБЛЕМА НАУКОВОСТІ «СУЧАСНОЇ» ІСТОРІЇ

SPATIAL-TEMPORAL TRANSFORMATIONS OF MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY: THE PROBLEM OF SCIENTIFICITY OF «MODERN» HISTORY

Однією із найскладніших проблем для української історіографії стала проблема дослідження і висвітлення «сучасної», «поточної», «близької» історії, тобто періоду, що настав після 1991 року. Різноманітність термінів, що вживається для означення цього періоду вже говорить про складність проблеми і розмаїття позицій щодо її тлумачення. Історики, що беруться описувати найближчі події, потрапляють у серйозну когнітивну проблему – писати про події, явища, які ще не завершилися, і не могли бути в принципі завершеними. А це вже підривало основні підвалини історичної науки: історик повинен мати справу із подіями, фактами, явищами, які закінчилися, перетворилися в «минуле» у класичному розумінні цього слова. За образним висловом професора Г. Касьянова «хлібом історика» є архівні документи, спогади сучасників, культурні пам'ятки та ін., на основі чого можна вірогідно описати минулі події і дати адекватні оцінки. «Проте цей хліб ще недостатньо зачерствів, аби інтерес до нього виявляв тільки історик. Охочих скуштувати його значно більше», – іронізував історик¹.

Сучасна історія вразлива тим, що дійові її особи і свідки можуть особисто заперечувати думки та висновки історика, або можуть кілька разів взагалі змінити свою позицію. Адже в реальному українському політичному житті ми досить часто спостерігаємо зміни політичних позицій, партійної приналежності тих чи інших, навіть ключових, дійових осіб. Природно, що і їхнє ставлення до недавнього минулого теж зазнає змін. Складність позиції історика в подібних ситуаціях призводить до обмеження методологічного інструментарію вченого. Він може виступати тільки як безсторонній хроніст, фіксуючи дати та факти. Аксіологічні судження, історіософські узагальнення, прогностичність апріорі не можуть бути застосованими. Безперечно, що історик доводиться відчувати і значний моральний тиск, пов'язаний з його власними ідеологічними і політичними симпатіями, впливом суспільних настроїв. Щоб описувати «історію сучасності», історик повинен мати ім'я не тільки в науці, а й у політичному середовищі, бути свого роду публічним інтелектуалом і моральним авторитетом. А таких, звичайно, дуже і дуже мало. Тому нішу

¹ Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: Нариси новітньої історії. – К.; Наш час, 2008. – С. 6.

«історії сучасності» заповнюють не професійні наукові праці, а мемуарна література діючих і відставлених політиків, яка, природно, переповнена суб'єктивізмом в описуванні сучасних подій.

Такі методологічні проблеми взагалі піддають сумніву здатність адекватно описувати близьку історію. Тому часто лунають голоси про необхідність значного часового інтервалу між реальною подією і її описом в історичній праці, про так зване «відстоювання» історії, охолодження політичних пристрастей та ін. Беручи до уваги дані обставини, видається, що висвітлення подій і явищ останніх років і навіть десятиліть навряд чи може бути повним, чесним і об'єктивним. Якщо проаналізувати літературу, присвячену подіям останніх років, то вони, на думку професійних істориків, більше схожі на добротні політичні огляди, ніж виважений аналіз історика. Для будь-якого історичного твору, що має цінність, верхньою межею, так би мовити, є наявність архівної документації. Без національної української бази, зафіксованої і стабілізованої в архівах, історія перестає бути історією й перетворюється в добре інформовану журналістику. Далеко не всі документи, необхідні історикам для аналізу недавніх подій, їм – з відомих причин (державна таємниця, службова інформація, термін збереження) – є доступними. Якщо тільки не брати до уваги поодинокі факти, коли з політичною метою засекречені документи всупереч закону раптом викидаються в публічний простір з намірами дискредитувати опонента (як це трапилося з публікацією протоколів засідань РНБО від 28 лютого 2014 р., де обговорювалась ситуація в Криму).

Загрози для істориків є реальними ще й тому, що політичні сили, які перебувають при владі, зазвичай прагнуть за допомогою історичної науки «освятити» свою легітимність, намагаються «замовити» історію «під себе», підштовхуючи їх до конструювання вигідного їм минулого, особливо нещодавнього. На жаль, серед істориків чимало таких, які вельми піддатливі на подібний тиск і пишуть свої твори з огляду на сучасну політичну кон'юнктуру. Так сталося, наприклад, з тими публікаціями, які були присвячені «Помаранчевій революції» (навіть монографічні дослідження), але не могли передбачити, по суті, реванш антипомаранчевих сил і реставрацію попереднього режиму, а тому втратили свою наукову цінність. Так само повторилася історія, зігравши злий жарт із запопадливими «літописцями», які вже на початку 2015 р. видали під егідою Міністерства освіти і науки України навіть «науково – методичні матеріали»(!) на тему «Революції Гідності та агресія Росії проти України». На момент видруку цих «матеріалів», а тим більше їх доведення до навчальних закладів, більшість відомостей уже застаріли, втратили актуальність, не знайшли подальшого розвитку.

На Заході, за винятком Франції, де під «сучасною історією» зазвичай розуміють період, що починається з Французької революції кінця XVIII ст., під «сучасною історією», як правило, розуміється вивчення тієї частини нашого найближчого минулого, яке охоплює досвід, переживання, діяльність тих, хто

.....
ще живе разом з нами. Іншими словами, критерієм виступає середня тривалість людського життя – десь близько 70 років. Однак такий підхід, на думку українських істориків, має настільки очевидні вади (адже початкова й кінцева межа не можуть бути зафіксованими на більш – менш тривалий період), що його практичне застосування, без належного теоретико – методологічного обґрунтування, ув'язане з попереднім історичним періодом тощо, не виглядає доцільним².

Лунають пропозиції називати «новітньою історією» період 1918 – 1991 рр., а період з 90 – х рр. ХХ ст називати сучасним, або сучасною історією, хоча зрозуміло, що чере 10 – 20 років проблема знову постане на порядок денний. Інколи навіть пропонується вживати для подій уже початку ХХІ ст. термін «постсучасність», адже, на думку ініціаторів такої версії, поняття «сучасність» завершилось.

Не маючи чітких методологічних орієнтирів, українська історична наука останніх двох десятиліть накопичила значний масив літератури, в якій опис історії являє собою огляд поточно – історичних подій, які більше цікавлять політологів, соціологів, економістів та ін. Тобто історики попросту не можуть обійтись без міжнаукової інтеграції.

Попри методологічну невизначеність щодо статусу «сучасної», «новітньої» історії, хронологічних меж останніх періодів української історії, все ж в останнє десятиріччя почали переважати роботи, в яких автори доводять, що період після 1991 року ціком піддається інструментарію та методам історичної науки. «Мені здається, – писав професор Г. Касьянов, – історик, котрий дотримується норм і базових канонів свого ремесла, цілком здатний змалювати досить адекватну картину “недавньої історії”»³. Бути дослідником найближчої до нас часом історії – найскладніше. Проблема не тільки в неперервних політичних впливах, а ще й у необхідності мати досить високі професійні джерелознавчі навички. Адже історик доводиться працювати з величезним масивом джерел: неймовірна і фізично неосяжна кількість інформації, аналітики, інтерпретацій, міфів та вигадок щодня з'являється на шпальтах газет, в Інтернеті, на екранах телевізорів, у соціальних мережах, блогосфері і т.д. Політичне життя в Україні перетворилося на масштабні постановчі теле-шоу. Пропагандистські компанії приховують справжні дії і наміри політичних сил. Історик сучасності треба мати навички з політології, піарменеджменту, публічної історії, маніпулятивних технологій та ін., щоб за хитросплетінням реальної політики та хаосом невпорядкованих подій побачити або виявити генеалогії явищ і проблем, які виникають у «сучасній історії», але корінням сягають найвіддаленішого минулого. «Монополія на історію почала переходити до мас – медій, – писав П'єр Нора, – і віднині їм і належить. У наших сучасних суспільствах саме через них і тільки через них подія доходить

² Сич О., Мінаєв А. Новітня історія: зміст поняття та хронологічні межі // Історична панорама (Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича). – 2012. – Вип. 15. – С. 143 – 144.

³ Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: Нариси новітньої історії. – К.; Наш час, 2008. – С. 7.

до нас і не може нас оминати»⁴. Події «сучасної історії», образно кажучи, виробляються мас-медіа. Факти, явища, персони, які не удостоїлися уваги засобів масової інформації, приречені на історичне забуття. «Так, мас-медіа завдають історії шкоди, – розмірковує П'єр Нора, – й роблять подію монструозною [жахливою, непомірною]. Зовсім не тому, що вона за визначенням виходить за межі повсякденного, а тому, що притаманний системі надмір має тенденцію продукувати сенсаційне, постійно фабрикує нове, підживлює спрагу на події»⁵. Для історика сучасна «монструозна» (за П. Нора) подія стає ще більше жахливою, неприборкуваною, неосяжною. Адже що більше подій, то менше їх контролюєш. У традиційній системі подія за своєю функцією залишалась привілеєм. Саме історик надавав їй місце і значущість, і ніщо не проникало в історію без його дозволу. В сучасних умовах – глобалізованого інформаційного простору – віднині подія пропонує себе ззовні, з усією вагою даності, ще до своєї обробки, до роботи часу. Грандіозне введення безпосереднього в історичне, а пережитого – в міфічне відбувається саме тоді, коли історик виявляється дезорієнтований у своїх звичках, не впевнений у своїх можливостях, не може знайти історичні аналогії, виявити певні тенденції, типові явища, тобто застосувати методологічний інструментарій власне історичного дослідження.

Утвердження історії як наукової дисципліни ґрунтується на чіткому розмежуванні теперішнього та минулого, на вірі в можливість повного пізнання минулого й відсторонення від пізнання теперішнього. Розвиток історіографії супроводжується відчуттям прогресу. Через ланцюжок подій, пов'язаних причинно – наслідковим зв'язком, історія добиралася до витоків: витоків нації, свободи, розуму, демократії, просвітництва і т.п. Сучасна історія, за П'єром Нора, починається з кінцем історії, що загарбала історичний дискурс, із кінцем можливої історіографії⁶.

У європейській історії, зокрема у французькій, склалося скептичне ставлення до науковості і здатності адекватно дослідити сучасні події як об'єкт історичної науки. 20 листопада 1968 р. П'єр Нора у виданні «Le Nouvel Observateur» опублікував статтю під назвою «Ще зовсім сира історія»⁷. У ній сформульовано позицію, що характеризує ставлення історичної науки до сучасних подій, відображення «подієвої» історії у засобах масової інформації. За оцінкою П. Нора, «сучасні засоби інформації дивовижно наблизили події до мас... Вони [ЗМІ] – єдиний спосіб для нас брати безпосередню участь в історії». Публіка сприймає подію в розвитку, який вважає вже історичним. Поточні новини «невтомно видають на – гора зірок» саме тоді, коли вся наукова історія, навпаки, відвертається від події, шукає неперервності та довгі тривалості. За всього бажання ніхто не зможе, зрештою, виявити головного: значення події, те

⁴ Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: КЛІО, 2014. – С. 24.

⁵ Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: КЛІО, 2014. – С. 26 - 27.

⁶ Там само – С. 46.

⁷ Там само. – С. 37-43.

недоступне значення, до якого лише історія деколи має ключ, тобто насамперед час. Так, дійсно, головним суддею («ключем») з оцінки подій, їх науковій атрибутиці є тільки його величність – час. Людське життя, вся людська історія вимірюється часом, тільки він є головним критерієм історичності подій. Безпосередня, або, за П. Нора, «сира історія» є безсилою, тому що вона «успадковує подію такою, як її подала преса і яку вона не може докорінно поставити під сумнів, ризикуючи взагалі заперечити себе»⁸. Мистецтво професійного історика якраз і полягає в тому, щоб у цьому калейдоскопі подій, які мають ознаки «подієвої» історії, виокремити найбільш суттєві, які згодом можуть стати історичними, знайти своє логічне місце у загальних тенденціях і процесах.

⁸ Там само. – С. 40.